

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Методика групової роботи

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

підготовки бакалавра
спеціальності 231 – «Соціальна робота»
освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

Укладач Машкевич Ю.Р., канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки

Обговорено та ухвалено
на засіданні кафедри соціальної педагогіки
Протокол № 1 від "22" 08 2018 р.
Завідувач кафедри Заїц Н.В. Заверико

Ухвалено науково-методичною радою
факультету соціальної педагогіки та
психології
Протокол № 1 від "23" 08 2018 р.
Голова науково-методичної ради
факультету Козич І.В. Козич

2018 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Декан факультету соціальної
педагогіки та психології
_____ О.В. Пономаренко
« _____ » _____ 20__ р.

МЕТОДИКА ГРУПОВОЇ РОБОТИ

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

підготовки бакалаврів
очної (денної) та заочної (дистанційної) форм здобуття освіти
спеціальності 231 – «Соціальна робота»
освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

Укладач: Мацкевіч Ю.Р., канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти

Обговорено та ухвалено
на засіданні кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти

Протокол № ____ від “ ____ ” _____ 202__ р.
Завідувач кафедри соціальної педагогіки та
спеціальної освіти

_____ Н.В. Заверико

Ухвалено науково-методичною радою
факультету соціальної педагогіки та
психології

Протокол № ____ від “ ____ ” _____ 202__ р.
Голова науково-методичної ради
факультету соціальної педагогіки та
психології

_____ І. В. Козич

Погоджено
з навчально-методичним відділом

_____ (підпис)

_____ (ініціали, прізвище)

202_ рік

1. Опис навчальної дисципліни

1	2	3	
Галузь знань, спеціальність, освітня програма рівень вищої освіти	Нормативні показники для планування і розподілу дисципліни на змістові модулі	Характеристика навчальної дисципліни	
		очна (денна) форма здобуття освіти	заочна (дистанційна) форма здобуття освіти
Галузь знань 23 Соціальна робота	Кількість кредитів – 3	Обов'язкова	
Спеціальність 231 Соціальна робота	Загальна кількість годин – 90	Семестр:	
		4 -й	4 -й
Освітньо-професійна програма Соціальна педагогіка	Змістових модулів – 4	Лекції	
		16 год.	6 год.
Рівень вищої освіти: бакалаврський	Кількість поточних контрольних заходів – 8	Практичні	
		32 год.	6 год.
		Самостійна робота	
		42 год.	78 год.
		Вид підсумкового семестрового контролю: залік	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою вивчення навчальної дисципліни «Методика групової роботи» є засвоєння теоретичних знань та вироблення практичних навичок, необхідних для застосування в професійній діяльності соціального педагога групових форм роботи в процесі соціальної профілактики проблем та негативних соціальних явищ, соціальної реабілітації та соціальної підтримки різних груп користувачів соціальних послуг.

Основними **завданнями** дисципліни «Методика групової роботи» є:

1. Ознайомлення з теоретичними основами групової роботи.
2. Ознайомлення з прийомами управління груповим процесом та прийомами педагогічної взаємодії з учасниками групи.
3. Формування умінь ведення групових занять з елементами тренінгу під час практичних занять.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен набути таких результатів навчання (знання, уміння тощо) та компетентностей:

<i>Заплановані робочою програмою результати навчання та компетентності</i>	<i>Методи і контрольні заходи</i>
1	2
<p>Результати навчання:</p> <p>РН6. Розробляти перспективні та поточні плани, програми проведення заходів у соціальній сфері, оперативно приймати ефективні рішення у складних ситуаціях.</p> <p>РН9. Використовувати відповідні наукові дослідження та застосовувати дослідницькі професійні навички в соціально-педагогічній діяльності, зокрема у проведенні соціальної профілактики та у ході надання соціальної допомоги.</p> <p>РН17. Встановлювати та підтримувати взаємини з клієнтами на підґрунті взаємної довіри та відповідно до етичних принципів і стандартів соціальної роботи та соціальної педагогіки, надавати їм соціально-психологічну підтримку, сприяти соціальній адаптації</p> <p>Компетентності:</p> <p>ЗК-4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.</p> <p>СК-13. Здатність до розробки та реалізації соціальних проектів і програм.</p> <p>СК-15. Здатність взаємодіяти з клієнтами, представниками різних професійних груп та громад.</p> <p>СК-16. Здатність дотримуватися етичних принципів та стандартів соціальної роботи.</p>	<p>Методи навчання:</p> <ul style="list-style-type: none"> - лекційні методи (лекція-пояснення, лекція-дискусія, лекція-презентація, тощо); - діалогічні методи (інтерактивні заняття, навчальні дискусії, «мозковий штурм», заняття з елементами тренінгу та ін.); - проблемно-пошукові методи (аналіз ситуацій, метод кейсів, обговорення, пошук); - дослідницькі методи (проведення досліджень теоретичного та емпіричного характеру); - навчання на основі досвіду, проведення фрагментів тренінгових занять, самоаналіз власної діяльності. <p>Контрольні заходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - тестування; - усні та письмові опитування; - перевірка письмових робіт студентів (есе, порівняльні характеристики, тощо); - перевірка доповідей/презентацій, що розкривають певні питання; - перевірка творчих робіт.

Міждисциплінарні зв'язки.

Вивчення дисципліни «Методика групової роботи» розвиває і поглиблює знання та вміння студентів, які вони отримали під час вивчення курсів «Педагогіка», «Загальна психологія», «Вікова педагогіка та психологія», «Соціальна педагогіка», «Деонтологія», «Технології соціальної роботи», а також є основою для вивчення усіх професійно-орієнтованих курсів, які розглядають специфіку соціально-педагогічної роботи та використання форм і методів групової роботи у професійній діяльності з різними категоріями населення.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1

Основи групової роботи

Сутність групової роботи. Витоки групової роботи. Історія групової роботи. Ресурси та можливості групової роботи. Переваги та недоліки застосування групової роботи. Види групової роботи. Тренінг як вид групової роботи. Мета, завдання, принципи роботи тренінгової групи. Типи груп. Зміст та процес в груповій роботі.

Професійний портрет ведучого групи. Ролі, функції та завдання ведучого групи. Керівництво, тренінг і фасілітація. Стратегії роботи ведучого групи. Стили ведення групи. Вимоги до особистості й освіти тренера. Види тренерської компетентності. Загальна характеристика вмінь та навичок, необхідних для виконання функцій та ролей ведучого групи. Індивідуальні якості ведучого групи. Со-тренерство (спільне проведення тренінгу декількома тренерами). Етичні принципи роботи ведучого групи та пов'язані з ними професійні проблеми.

Змістовий модуль 2

Підготовка та організація групової роботи

Основи групового процесу (розвиток групи). Поняття «групова динаміка». Основні елементи групової динаміки. Структура групи і лідерство як один з важливих елементів групової динаміки. Етапи розвитку групи. Особливості роботи ведучого групи на різних етапах розвитку групи. Проблемна ситуація як точка росту групи. Проблемні ситуації які можуть виникнути у процесі групової роботи: агресія, монополізація, маніпулювання увагою, протидія, сором'язливість, порушення конфіденційності, угруповання, сперечання та суперечки, масовий вихід з групи, плач.

Організація групової роботи. Попередня підготовка. Оцінка потреб можливих клієнтів. Підготовка проекту групової роботи. Реклама групи. Вибір методів оцінки роботи групи. Процедура відбору учасників групи. Підготовка матеріалів та система взаємодії з людьми, які не приймають участь у груповій роботі. Проведення та завершення занять. Розробка плану занять. Необхідність плану занять. Три типи інформації, яку необхідно включити до плану занять. Складання плану занять. Проведення занять. Проведення заключного тестування. Оцінка результатів. Проведення додаткових зустрічей.

Змістовий модуль 3

Методика організації групової роботи

Методи групової роботи. Особливості засвоєння інформації учасниками тренінгу. Загальна класифікація методів. Вимоги до вибору методів групової роботи. Характеристика основних методів: міні-лекція, рольова гра, метод кейсів, моделювання практичних ситуацій, мозковий штурм, дискусія; поняття, характерологічні особливості, технологія застосування

Ведення групи та навички, які необхідні ведучому групи (тренеру). Правила роботи у групі. Практичні завдання та вправи. Постановка цілей. Робота у підгрупах. Висловлювання по колу. Техніка приєднання. Активне слухання та невербальні засоби управління дискусією. Розрізнення думок, почуттів та поведінки. Співпереживання. Питання. Обговорення. Прийоми переривання. Включення до роботи. Управління увагою.

Прийоми взаємодії з групою. Укладання угод із учасниками групи. Домашні завдання. Зворотній зв'язок. Моделювання бажаної поведінки: навчання на прикладах та самомоделювання. Діаграма відповідальності. Релаксація: техніка поступового розслаблення м'язів. "Я" - висловлювання.

Змістовий модуль 4

Практика ведення групової роботи

Відпрацювання умінь ведення групи. Розробка та проведення тренінгових занять. Оцінка наявних знань, вмінь, навичок, особистісних якостей ведучого групи. Шляхи підготовки ведучого групи та удосконалення його практичних вмінь та навичок. Практичне відпрацювання технік та прийомів ведення групи. Розробка та проведення тренінгових занять. Застосування методів роботи з групою на практиці. Відпрацювання прийомів взаємодії із групою. Відпрацювання ритуалів завершення роботи у групі. Супервізія ведучого групи в груповій роботі. Проблеми ведення групи в груповій роботі та шляхи їх вирішення.

4. Структура навчальної дисципліни

Змістовий модуль	Усього годин	Аудиторні (контактні) години					Самостійна робота, год		Система накопичення балів		
		Усього годин	Лекційні заняття, год		Практичні заняття, год		о/д ф.	з/дист ф.	Теор. зав-ня, к-ть балів	Практ. зав-ня, к-ть балів	Усього балів
			о/д ф.	з/дист ф.	о/д ф.	з/дист ф.					
1	2	3	4	5	6		8	9	10	11	12
1	10/15	6/2	4	2	2	-	4	13	10	5	15
2	10/15	8/2	6	2	2	-	2	13	10	5	15
3	12/15	10/4	6	2	4	2	2	11	10	5	15
4	28/15	24/4	-	-	24	4	4	11	5	10	15
Усього за змістові модулі	60	48/12	16	6	32	6	12	48	35	25	60
Підсумковий семестровий контроль залік	30						30	30			40
Загалом	90		48/12				42	78	100		

5. Теми лекційних занять

№ змістового модуля	Назва теми	Кількість годин	
		о/д ф.	з/дис т ф.
1	2	3	4
1	Тема 1. Основи групової роботи. Тема 2. Професійний портрет ведучого групи.	4	2
2	Тема 3. Основи групового процесу (розвиток групи). Тема 4. Організація групової роботи.	6	2
3	Тема 5. Методи групової роботи. Тема 6. Ведення групи та навички, необхідні ведучому.	6	2
Разом		16	6

6. Теми практичних занять

№ змістового модуля	Назва теми	Кількість годин	
		о/д ф.	з/дист ф.
1	2	3	4
1	Тема 1. Основи групової роботи.	2	
2	Тема 3. Основи групового процесу (розвиток групи).	2	
3	Тема 5. Методи групової роботи. Тема 6. Ведення групи та навички, необхідні ведучому.	4	2
4	Тема 7. Відпрацювання умінь ведення групи. Розробка та проведення тренінгових занять.	24	4
Разом		32	6

7. Види і зміст поточних контрольних заходів

№ змістового модуля	Вид поточного контрольного заходу	Зміст поточного контрольного заходу	Критерії оцінювання	Усього балів
1	2	3	4	5
1. Основи групової роботи.	Теоретичне завдання – усне опитування, підсумкове тестування.	Питання для підготовки: за навчальним матеріалом ЗМ 1 (розділ 3 цієї програми)	Максимальна кількість балів за усне опитування нараховується за такими критеріями: - активність під час опитування (1 б.); - надання повних, ґрунтовних відповідей (2 б.); - творчий підхід у пошуку та наданні відповідей (2 б.). Тестування передбачає надання відповідей на 10 запитань. Кожна правильна відповідь оцінюється у 0,5 балів.	10
	Практичне завдання – складання таблиць.	Зміст завдання подано на сторінці курсу у Moodle, СРС за Розділом 1. Вимоги до виконання та оформлення: завдання має бути виконане у довільній формі у вигляді таблиці, у робочому зошиті. 1. Скласти зведену таблицю основних соціально-психологічних тренінгових груп. 2. Скласти зведену таблицю основних форм організації роботи під час тренінгу. 3. Скласти професійний портрет ведучого групи: - особистісні якості; - професійно-важливі якості; - знання та вміння; - етичні принципи роботи.	Максимальна кількість балів нараховується за такими критеріями: - своєчасність виконання (1 б.); - повний обсяг виконання (1 б.); - якість виконання навчального завдання (1 б.); - самостійність виконання (1 б.); - творчий підхід у виконанні (1 б.).	

Усього за ЗМ 1 контр. заходів	2			15
2. Підготовка та організація групової роботи.	Теоретичне завдання – усне опитування, підсумкове тестування.	Питання для підготовки: за навчальним матеріалом ЗМ 2 (розділ 3 цієї програми)	<p>Максимальна кількість балів за усне опитування нараховується за такими критеріями:</p> <ul style="list-style-type: none"> - активність під час опитування (1 б.); - надання повних, ґрунтовних відповідей (2 б.); - творчий підхід у пошуку та наданні відповідей (2 б.). <p>Тестування передбачає надання відповідей на 10 запитань. Кожна правильна відповідь оцінюється у 0,5 балів</p>	10
	Практичне завдання – скласти базу даних щодо прийомів і технік робіт з групою на різних стадіях її розвитку; – складання опорного конспекту до теми 4.	<p>Зміст завдання подано на сторінці курсу у Moodle, СРС за Розділом 2.</p> <p>Вимоги до виконання та оформлення: завдання виконується у довільній формі у робочому зошиті.</p> <p>В конспекті має бути відображено:</p> <ul style="list-style-type: none"> - техніки та прийоми роботи ведучого групи на стадії формування групи (знайомства, початкової стадії); - техніки та прийоми роботи ведучого групи на стадії конфлікту (перехідній стадії); - техніки та прийоми роботи ведучого групи на стадії довіри й співробітництва (робочій стадії); - техніки та прийоми роботи ведучого групи на завершальній стадії роботи групи. <p>Тема 4. Організація групової роботи. Опрацювати науково-методичну літературу щодо організації групової роботи та визначити:</p> <ul style="list-style-type: none"> - особливості роботи ведучого групи на стадії 	<p>Максимальна кількість балів нараховується за такими критеріями:</p> <ul style="list-style-type: none"> - своєчасність виконання (1 б.); - повний обсяг виконання (2 б.); - якість виконання навчального завдання (1 б.); - посилання на джерела (1 б.). 	5

		попередньої підготовки; - особливості роботи ведучого групи на основній (робочій) стадії; - особливості роботи ведучого групи на стадії завершення роботи.		
Усього за ЗМ 2 контр. заходів	2			15
3. Методика організації групової роботи.	Теоретичне завдання – усне опитування, підсумкове тестування.	Питання для підготовки: за навчальним матеріалом ЗМ 3 (розділ 3 цієї програми)	Максимальна кількість балів за усне опитування нараховується за такими критеріями: - активність під час опитування (1 б.); - надання повних, ґрунтовних відповідей (2 б.); - творчий підхід у пошуку та наданні відповідей (2 б.). Тестування передбачає надання відповідей на 10 запитань. Кожна правильна відповідь оцінюється у 0,5 балів	10
	Практичне завдання – створення «тренерського портфелю».	Зміст завдання подано на сторінці курсу у Moodle, СРС за Розділом 3. Вимоги до виконання та оформлення: завдання виконується у довільній формі у робочому зошиті. В конспекті має бути відображено власну базу даних («тренерський портфель») щодо використання різних методів та прийомів групової роботи: лекція, рольова гра, метод кейсів, аналіз конкретних ситуацій, моделювання практичних ситуацій, мозковий штурм, дискусія тощо.	Максимальна кількість балів нараховується за такими критеріями: - своєчасність виконання (1 б.); - повний обсяг виконання (2 б.); - якість виконання навчального завдання (1 б.); - посилання на джерела (1 б.).	5
Усього за ЗМ 3	2			15

контр. заходів				
4. Практика ведення групової роботи.	Теоретичне завдання –тестування	Питання для підготовки: за навчальним матеріалом ЗМ 4 (розділ 3 цієї програми)	Тестування передбачає надання відповідей на 10 запитань. Кожна правильна відповідь оцінюється у 0,5 балів	5
	Практичне завдання – провести практичне заняття (тренінг) в своїй навчальній групі.	Зміст завдання подано на сторінці курсу у Moodle, Розділ 4. Вимоги до виконання та оформлення: 1. Підготовка до практичного заняття. Розробка плану проведення групового заняття та методики роботи ведучого (категорія учасників обирається спільно з викладачем). 2. До початку заняття надати викладачеві план-конспект заняття. 3. Після проведення заняття необхідно надати: - самоаналіз проведеного заняття; - аналіз заняття, проведеного іншими студентами групи.	Максимальна кількість балів нараховується за такими критеріями: - розуміння роботи навчальної групи та викладача за обраною формою (1 б.); - ступінь готовності до роботи за обраною формою, використання наочності (роздаткових матеріалів, заповнення таблиць, схем, малювання на дошці, плакати) (2 б.); - вільне володіння матеріалом щодо обраного питання, пояснення головних понять (1 б.); - взаємодія з аудиторією, вміння підготувати навчальну групу до роботи, пояснити алгоритм роботи, вміння зацікавити, залучити аудиторію до розгляду питання, вміння звернутися до аудиторії за поясненнями, вміння ставити питання (питання проблемного характеру, на роздум, на кмітливість) (3б.); - підведення підсумків, вміння робити висновки (викладення основної ідеї теми, що розглядалася, у вигляді тез, вираження власного ставлення до питань, що висвітлюються, зазначення ще не вирішених проблем, звернення до	10

			аудиторії тощо) (2б.). - творчий підхід у виконанні (1 б.).	
Усього за ЗМ 4 контр. заходів	2			15
Усього за змістові модулі контр. заходів	8			60

8. Підсумковий семестровий контроль

Форма	Види підсумкових контрольних заходів	Зміст підсумкового контрольного заходу	Критерії оцінювання	Усього балів
1	2	3	4	5
Залік	Теоретичне завдання - тестування	Питання для підготовки: за навчальним матеріалом усіх змістових модулів (розділ 3 цієї програми)	Тестування передбачає надання відповідей на 40 запитань. Кожна правильна відповідь оцінюється у 0,5 балів	20
	Практичне завдання – виконання дослідницького завдання або написання есе.	Практичне завдання виконується протягом семестру, захист практичного завдання відбувається під час проведення заліку. Передбачається виконання дослідницького творчого завдання. Текст завдання, вимоги до його виконання та оформлення подано у СЕЗН Moodle у секції підсумкового контролю.	Максимальна кількість балів нараховується за такими критеріями: - проведення діагностики власної особистості (2 б.); - виклад основного матеріалу самодіагностики з обґрунтуванням отриманих результатів (4 б.); - висновки з проведеної	20

			<p>самодіагностики (2 б.);</p> <p>- надання студентом характеристики себе як тренера, подання власних етичних позицій щодо своєї тренінгової роботи та ставлення до тренінгової групи (3 бали);</p> <p>- розробка шкали самооцінки наявного рівня тренерської компетентності (3 бали);</p> <p>- проведення за розробленими шкалами самооцінки наявного рівня компетентності та бажаного рівня через три роки (2 бали);</p> <p>- створення щонайменше п'яти варіантів однієї й тієї ж вправи (використовуючи метод «Іжак вправ») (4 бали).</p>	
Усього за підсумковий семестровий контроль			40	

9. Рекомендована література

Основна

1. Афанасьєва Н. Є., Перелигіна Л. А. Теоретико-методологічні основи соціально-психологічного тренінгу : навчальний посібник Харків : ХНАДУ, 2015. 315 с.
2. Матійків І. М., Якимів А. І., Черняк Т. Г. Основи тренерської майстерності : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. А. І. Якиміва. Львів : Компанія «Манускрипт», 2012. 392 с.
3. Мілютіна К. Л. Теорія та практика психологічного тренінгу : навч. посібник. Київ : МАУП, 2004. 192 с.
4. Мороз Л. І. Основи професійно-психологічного тренінгу : (у запитаннях та відповідях) : навч. посібник. Київ : Вид. Паливода А. В., 2004. 130 с.
5. Технологія проведення тренінгів з формування здорового способу життя молоді / за ред. Г. М. Бевз, О. П. Главник. Київ : Український ін-т соціальних досліджень, 2005. Кн. 1. 176 с.

Додаткова

1. Анн Л. Психологический тренинг с подростками / пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 271с.
2. Бакли Р., Кейпл Дж. Теория и практика тренинга / пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 352 с.
3. Гольдштейн А., Хомик В. Тренінг умінь спілкування : як допомогти проблемним підліткам / пер. з англ. В. Хомика. Київ : Либідь, 2003. 520 с.
4. Джонсон Д. В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування / пер. з англ. В. Хомика. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 288 с.
5. Журавська Л. М. Соціально-психологічний тренінг : розвиток якостей особистості працівників сфери туризму. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничій Дім «Слово», 2006. 312 с.
6. Карпенко Є. Основи психотренінгу : навч. посібник. Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. 78 с.
7. Ли Д. Практика групового тренінга / пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 224 с.
8. Організація і методика соціально-педагогічного тренінгу : навчальний посібник / уклад. О. М. Шевчук. 2-е вид., переробл. та доповн. Умань : «Візаві», 2017. 133 с.
9. Сисоєва С. О., Бондарєва Л. І. Педагогічні технології професійної освіти : навчальний тренінг: навчально-методичний посібник. Київ, ВМУРОЛ «Україна», 2006. 162 с.
10. Сמיד Р. Групповая работа с детьми и подростками / пер. с англ. Москва : Генезис, 1999. 272 с.
11. Технологія проведення профілактичного тренінгу в умовах шкільного середовища. Профілактика алкогольних та наркотичних проблем : навчально-методичний посібник. / Вієвський А. М., Лепеха К. І., Балакірєва О. М., Дивак В. В., Дмитришина Н. А., Жданова М. П., Олійник І. М., Панок В. Г.,

Сидяк С. В. Київ : [б.в.], 2014. 60 с.

12. Туріщева Л. В. Психологічні тренінги для школярів. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 124 с.
13. Федорчук В. М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетенції викладача»: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. 240 с.
14. Roger Buckley, Jim Caple The Theory and Practice of Training. 6th edition. Kogan Page, 2009. 368 p.
15. Lucas R.W. The Creative Training Idea Book: Inspired Tips and Techniques for Engaging and Effective Learning American Management Association, 2003. 480 p.
16. Silberman M. 101 Ways to Make Training Active Pfeiffer, 2005. 336 p.
17. Jolle Robert. How to Run Seminars and Workshops: Presentation Skills for Consultants, Trainers, Teachers, and Salespeople Wiley, 2017. 352 p.

Інформаційні ресурси

1. Торн К. Маккей Д. Тренінг. Настольная книга тренера / пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 208 с. (Серия «Эффективный тренинг»). URL : <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi57/0041709.pdf>.
2. Тренінговий посібник. Збірник тренінгів по підготовці персоналу належних ЦНАП. Київ : [б.в.], 2019.
URL:<https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/397/Treningovyjposibnyk.pdf>
3. Шеннон О'Коннелл, Абдул Салам Медені. Посібник для тренера: Як підготувати та провести тренінг, що матиме вплив. URL: <https://www.ndi.org/sites/default/files/Manual%20for%20trainers.pdf>